

Biografieën in beweging

Biografieën in beweging

Een cultuurhistorische analyse van
levensverhalen van Nederlandse
topsporters, 1928-2014

AAD HAVERKAMP

Hilversum
Verloren
2019

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van: Stichting dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en J.E. Jurriaanse Stichting.

Afbeeldingen op het omslag: iStock.com/eskaylim.

Tevens verschenen als proefschrift aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
ISBN 978 90 8704 763 4

© 2019 Aad Haverkamp
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht
Typografie Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Lijst met illustraties	7
INLEIDING	9
Een cultuurhistorische benadering van sport	12
De sport(auto)biografie als bron	14
Theorie en methodologie	18
Het genre	21
Geanalyseerde sportbiografieën	24
Opbouw van dit boek	30
1 GEWONE ‘HOLLANDSCHE’ HELDEN (1928-1969)	32
1.1 De geleidelijke opkomst van een sportcultuur	33
1.1.1 Biografieën over succesvolle sporters	33
1.1.2 Biografen en de sportjournalistiek	38
1.1.3 Heldenverering en sportverdwazing	44
1.2 De biografische constructie van gewone ‘Hollandsche’ helden	49
1.2.1 Het gewoonheidsideaal	50
1.2.2 Het nationale ideaal	74
1.3 Slot	82
2 ZELFBEWUSTE SPORTERS (1970-1989)	84
2.1 Sportieve opmars, journalistieke omwenteling	85
2.1.1 De dominantie van voetballers en wielrenners	85
2.1.2 Biografen en de ‘omwenteling’ in de sportjournalistiek	93
2.2 De biografische constructie van zelfbewuste sporters	107
2.2.1 Sporters en geld	107

2.2.2	Strijdbare sporters	118
2.2.3	De mens achter de sporter	127
2.3	Slot	135
3	KWETSBARE MENSEN (1990-2005)	136
3.1	Commercialisering en professionalisering in de sport en de media	137
3.1.1	De sportbiografie: groei en diversificatie	137
3.1.2	Biografen als ‘starkissers’?	144
3.2	De biografische constructie van kwetsbare mensen	152
3.2.1	Overleven in een harde sportwereld	153
3.2.2	Sporters gepsychologiseerd	170
3.3	Slot	186
4	GEVALLEN SPORTMANNEN EN EXEMPLARISCHE ROLMODELLEN (2006-2014)	188
4.1	Topsport en celebritycultuur	189
4.1.1	De sportbiografie als genre: continuïteit en discontinuïteit	189
4.1.2	Multimediale sportjournalistiek	199
4.2	De biografische constructie van gevallen sportmannen en exemplarische rolmodellen	211
4.2.1	Van het voetstuk	212
4.2.2	Rolmodellen	230
4.3	Slot	237
	CONCLUSIE	239
Bijlage	Volledige lijst van Nederlandse sportbiografieën, 1928-2014	249
Bronnen en literatuur		259
Samenvatting		281
Summary		286
Dankwoord		290
Register		292
Curriculum Vitae		304

Lijst met illustraties

FIGUREN

Fig. 1	Het aantal sportbiografieën, gedifferentieerd naar sporten	26
Fig. 2	Het aantal sportbiografieën per jaar	
Fig. 3	Het aantal sportbiografieën per jaar, naar moment van verschijnen	29
Fig. 4	Geanalyseerde sportbiografieën uit de periode 1928-1969	29
Fig. 5	Geanalyseerde sportbiografieën uit de periode 1970-1989	86
Fig. 6	Geanalyseerde sportbiografieën uit de periode 1990-2005	139
Fig. 7	Geanalyseerde sportbiografieën uit de periode 2006-2014	193

AFBEELDINGEN

Afb. 1	De omslagen van de biografieën over Jaap Eden en Wim Kieft	10
Afb. 2	De huldiging van Piet Moeskops in Den Haag	45
Afb. 3	Biograaf en sporter: Jan Blankers en Fanny Blankers-Koen	51
Afb. 4	Een intieme foto van Anton en Jans Geesink	66
Afb. 5	De huldiging van het Nederlands voetbalelftal in 1974	89
Afb. 6	Biograaf en sporter: Wim Amels en Joop Zoetemelk, Jan Raas	103
Afb. 7	De boekpresentatie als mediacircus: Rudy Koopmans en André Hazes	104
Afb. 8	Patrick Kluivert omringd door journalisten	147
Afb. 9	Biograaf en sporter: Marcel Rözer en Winston Bogarde	156
Afb. 10	Het WK-trauma in Nederlandse kranten	175
Afb. 11	De scheiding van Rafael van der Vaart in het achtuurjournaal	204
Afb. 12	Biograaf en sporter: Michel van Egmond en Wim Kieft	209

Inleiding

In de eerste maanden van 1928 publiceerde het weekblad *Sport in Beeld* een door de hoofdredacteur Leo Lauer geschreven feuilleton over het leven van oud-schaatser en -wielrenner Jaap Eden. In juni van dat jaar verscheen dit portret onder dezelfde titel, *De roman van Jaap Eden*, in boekvorm. Hiermee was de eerste Nederlandse sportbiografie geboren, al zal dat veel mensen indertijd zijn ontgaan. De publiciteit rondom het boek beperkte zich namelijk tot enkele advertenties in *Sport in Beeld*. Het was niet in winkels te koop; nieuwe abonnees van het tijdschrift kregen het boek gratis bij hun lidmaatschap, anderen konden het voor 50 cent bij het secretariaat bestellen.¹ 86 jaar later, in mei 2014, bracht uitgeverij Voetbal International een door Michel van Egmond geschreven boek over oud-voetballer Wim Kieft uit. Dit werk, simpelweg *Kieft* getiteld, genereerde bijzonder veel media-aandacht, werd bekroond met verschillende prijzen en voerde met 160.000 verkochte exemplaren de bestsellerlijst van dat jaar aan, een primeur voor een sportbiografie.

Op het eerste gezicht vertonen de levens van Eden en Kieft verschillende interessante parallellen. Ze waren allebei succesvolle sporters, werden al op jonge leeftijd door publiek en media op een voetstuk geplaatst, maar vielen daar ook hard van af. Eden raakte aan de drank en kreeg dusdanige financiële problemen dat mensen uit de sportwereld, onder wie Lauer, een comité oprichtten om zijn bekens op te kopen, teneinde hem en zijn familie te ondersteunen. Kieft raakte verslaafd aan cocaïne, gebruikte naar eigen zeggen voor een half miljoen euro aan drugs en belandde in de schuldsanering. De *levensverhalen* van beide sportmannen, zoals opgetekend door hun biografen, zijn echter zeer verschillend, zowel van toon als inhoud. Het boek over Eden is heel impliciet over zijn alcoholgebruik. Lauer noemde diens drankprobleem wel, maar schreef daar summier, terughoudend en defensief over. Hij wilde op de 'duistere bladzijden van dit verhaal (...) zoo min mogelijk in de fitnesses treden' en lichtte ter introductie van dit duidelijk als precair beschouwde onderwerp toe hoe hij het

1 'Advertentie: Binnenkort verschijnt De roman van Jaap Eden', *Sport in Beeld* 4:23 (5 juni 1928).

Afb. 1 De omslagen van de biografieën over Eden en Kieft. Bron: Lauer, *De roman van Jaap Eden*; Van Egmond, *Kieft*.

ging behandelen: ‘nooit aanvallend, nooit verachtend, altoos verklarend, mee-voelend en aldus pogend dit medelijden bij mijn naasten eveneens ingang te doen vinden voor dezen ongelukkigen mensch!’² Lauer karakteriseerde Eden in de eerste plaats als een groot sportkampioen. Het boek over *Kieft* is daarentegen uiterst expliciet over zijn leven als (ex-)verslaafde. Van Egmond gebruikte diens drugsverslaving zelfs als uitgangspunt van zijn verhaal en typeerde hem als een bijzonder kwetsbare man die vocht ‘tegen de demonen in zijn hoofd’.³ De omslagfoto’s van de biografieën zijn illustratief voor de belangrijkste typeringen die de auteurs aan de sportmannen toeschreven: Eden is afgebeeld als een sterke en fiere kampioen in de kracht van zijn sportleven, terwijl *Kieft* is afgebeeld als een getroebleerde en getekende man. Zijn beeltenis roept bovendien op geen enkele manier herinneringen aan zijn sportcarrière op.

In de 86 jaar tussen *De roman van Jaap Eden* en *Kieft* zijn ruim tweehonderd biografieën over Nederlandse sporters gepubliceerd. Deze twee voorbeelden zijn slechts illustraties van de in de tussentijd sterk gewijzigde manier waarop biografen sportlevens hebben opgetekend. De veranderende biografische representatie van Nederlandse sporters tussen 1928 en 2014 staat in dit proefschrift centraal. Het doel is om, met behulp van een diachronische analyse van sportbiografieën, inzicht te krijgen in de maatschappelijke perceptie van topsporters in Nederland, in een lange periode waarin de aard, betekenis en het aanzien van topsport in de samenleving evident is veranderd.

Het jaar 1928 neemt een bijzondere plaats in het Nederlandse sportverleden in. Een maand na de publicatie van Lauers Eden-biografie begonnen in Amsterdam immers de tot nu toe enige in Nederland gehouden Olympische Spelen, het grootste sportevenement ter wereld. Deze

² Leo Lauer, *De roman van Jaap Eden* (Haarlem 1928) 65.

³ Michel van Egmond, *Kieft* (Gouda 2014) achterplaat.

twee gebeurtenissen zijn niet direct aan elkaar gerelateerd. Eden is nooit een Olympische atleet geweest en was in 1928 bovendien al drie jaar dood. Het verschijnen van de biografie en het organiseren van de Spelen zijn wel allebei duidelijke manifestaties van de in de jaren twintig opkomende Nederlandse sportcultuur.⁴ De aanloop naar de Olympische Spelen in Amsterdam toont echter ook aan dat topsport toen nog maatschappelijk omstreden was. Het organisatiecomité moest het bijvoorbeeld stellen zonder financiële bijdrage van de overheid, nadat een meerderheid van de Tweede Kamer, gesteund door diverse landelijke dagbladen, zich negatief had uitgesproken over de garantstelling voor een miljoen gulden, omgerekend naar de huidige koopkracht ongeveer 7,5 miljoen euro.⁵ Ter vergelijking: alleen al in 2014, het jaar waarin Van Egmond zijn biografie over Kieft schreef, investeerde het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zonder enige vorm van maatschappelijke weerstand ruim 25 miljoen euro in topsport.⁶ Drie jaar later stelden twee wetenschappelijke overheidsinstellingen zelfs dat de collectieve uitgaven aan sport nog verder moeten stijgen als Nederland, dat sinds enkele decennia tot een van de best presterende landen ter wereld behoort, die positie wil consolideren.⁷ Sport heeft in economisch en politiek, maar zeker ook in sociaal-cultureel opzicht, een prominente maatschappelijke positie verworven, en ‘doet ertoe’.⁸ In nauwe samenhang hiermee is ook de status van topsporters in de samenleving veranderd. Hun op prestaties gebaseerde aanspraak op roem, in het interbellum nog geregeld betwist, wordt tegenwoordig serieus genomen.⁹ Sporters hebben, onder andere door de groei van de massamedia, in toenemende mate een publiek profiel gekregen, dat bovendien in veel gevallen niet meer alleen gebaseerd is op activiteiten op het veld (of elke andere ondergrond), maar ook daarbuiten. Socioloog Barry Smart duidt deze globale, maar ook in de Nederlandse context relevante, ontwikkeling door te

4 Marjet Derks, ‘Sportlife. Medals, media and life courses of female Dutch Olympic champions, 1928-1940’, *Historical Social Research* 39:1 (2014) 144-162, aldaar 146, 156.

5 Maarten van Bottenburg, ‘Verbreiding en onderscheiding. Enige hoofdlijnen in de sociale geschiedenis van de sport in Nederland’ in: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol eds., *In het spoor van de sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis* (Haarlem 2000) 221-246, aldaar 234-235; Paul Arnoldussen, *Amsterdam 1928. De Spelen in Nederland* (Amsterdam 2008) 22-35. Voor de omrekening is gebruik gemaakt van de koopkrachtvergelijker van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: IISG, ‘De waarde van de gulden/euro’, <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php> (geraadpleegd 29 maart 2018).

6 Universiteit Utrecht, Mulier Instituut en NOC*NSF, *4-meting Topsportklimaat, Factsheet investeringen, prestaties en waardering* (2016) 1, <https://www.nocnsf.nl/monitoren/topsportklimaat-meting> (geraadpleegd 22 januari 2018).

7 Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), *Een sportiever Nederland* (Den Haag 2017), <https://www.sportenbewegenincijfers.nl/toekomstverkenning> (geraadpleegd 29 maart 2018).

8 Ramón Spaaij, *Samen spelen, samenleven? De sociale betekenis van sport in tijden van superdiversiteit* (Amsterdam 2014) 5. Zie ook: Koen Breedveld, *Sportparticipatie. Uitdagingen voor wetenschap en beleid* (Nijmegen 2014) 5.

9 Ruud Stokvis, *Sport, publiek en de media* (tweede druk; Apeldoorn en Antwerpen 2007) 67.

stellen dat sporthelden in de loop van de twintigste eeuw zijn getransformeerd tot sportsterren en later tot *celebrities*.¹⁰

EEN CULTUURHISTORISCHE BENADERING VAN SPORT

Het gegroeide maatschappelijke belang van sport wordt, met enige vertraging, weerspiegeld in de recente geschiedwetenschappelijke interesse voor dit onderwerp. In Nederland hebben historici sport echter, net als andere vormen van populaire cultuur, lange tijd genegeerd.¹¹ De eerste academische sporthistorische studies, die vanaf de jaren vijftig sporadisch verschenen, zijn geschreven door sociale wetenschappers, zoals Cees Miermans (1955), Ruud Stokvis (1979), Hans Dona (1981) en Maarten van Bottenburg (1994).¹² Historici gingen zich, zij het op kleine schaal, pas vanaf de jaren negentig met sport bezighouden. In navolging van met name Engelse collega's deden zij dit overwegend vanuit sociaalhistorische invalshoeken, met veel aandacht voor de organisatie van en relaties binnen de sportwereld. Marjet Derks en Marc Budel beschreven de geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland (1990), terwijl André Swijtink de Nederlandse sportbeoefening tijdens de Tweede Wereldoorlog onderzocht (1992).¹³ Na de eeuwwisseling nam het aantal sporthistorische publicaties toe, mede als gevolg van institutionalisering van sportgeschiedenis binnen de academische geschiedwetenschap.¹⁴ Van relatief recente datum zijn Daniël Rewijks academische biografie over sportpionier Pim Mulier (2015) en Nicholas Piercey's postmoderne geschiedenis

10 Barry Smart, *The sport star. Modern sport and the cultural economy of sporting celebrity* (Londen, Thousand Oaks en New Delhi 2008) 17. Zie ook: David L. Andrews en Steven J. Jackson, 'Introduction. Sport celebrities, public culture, and private experience' in: Idem, *Sport stars. The cultural politics of sporting celebrity* (New York en Londen 2001) 1-19, aldaar 7-8; Chris Rojek, 'Sports celebrity and the civilizing process', *Sport in Society* 9:4 (2006) 674-690, aldaar 684-685.

11 Niek Pas, 'Grand Départ. Nieuwe uitdagingen voor sportgeschiedenis in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128:3 (2015) 453-469, aldaar 458.

12 Sociaal-geograaf Miermans promoveerde in 1955 op een studie naar de sportieve en maatschappelijke ontwikkeling van voetbal in Nederland. Het proefschrift van socioloog Stokvis uit 1979 is een door Norbert Elias geïnspireerde analyse van de institutionele en ideologische ontwikkelingen in de Nederlandse sportwereld. Politicoloog Dona promoveerde in 1980 op een onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond. Socioloog Van Bottenburg, een student van Stokvis, verdedigde in 1994 zijn dissertatie over de globale verspreiding en uiteenlopende populariteit van verschillende sporten. C.G.M. Miermans, *Voetbal in Nederland. Onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten* (Assen 1955); Ruud Stokvis, *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen* (Deventer 1979); Hans Dona, *Sport en socialisme. De geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond, 1926-1941* (Amsterdam 1981); Maarten van Bottenburg, *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten* (Amsterdam 1994).

13 Marjet Derks en Marc Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1990); André Swijtink, *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Haarlem 1992).

14 Marjet Derks, 'Sport, geschiedenis en sportgeschiedenis', *Ex Tempore* 36:3 (2017) 171-180, aldaar 177.

van het Nederlandse voetbal tussen 1910 en 1920 (2016).¹⁵ De laatste jaren is er ook meer aandacht voor transnationale, meer specifiek (post)koloniale aspecten van sport. Deze focus heeft onder andere geleid tot een themanummer van het sinds 1997 bestaande sporthistorische tijdschrift *De Sportwereld* (2017) en een nog te verschijnen bundel met verschillende Nederlandse bijdragen, onder redactie van Pascal Delheye, Yvan Gastaut en Niek Pas (2019).¹⁶

Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig heeft de *cultural turn* veel invloed gehad op de internationale sportgeschiedschrijving. Historici zijn zich, vanuit verschillende theoretische perspectieven, geleidelijk meer op interpretaties en representaties van sport gaan richten.¹⁷ Ook in Nederland is er de laatste vijftien jaar meer aandacht gekomen voor cultuurhistorische thema's en benaderingswijzen. In verschillende publicaties heeft Derks een dergelijk perspectief op de sportgeschiedenis bepleit, met aandacht voor processen van in- en uitsluiting, identiteitsvorming en betekenisgeving in relatie tot beweegcultuur.¹⁸ Dit proefschrift is een van de resultaten van het door Derks aan de Radboud Universiteit geleide onderzoeksproject 'Sport, identiteit en moderniteit (1813-2013)', waarbinnen in verschillende deelprojecten de 'betekenis van sport in moderne processen van identiteitsvorming' wordt geanalyseerd.¹⁹

Een cultuurhistorische benadering is gestoeld op het idee dat sport, zoals historicus Jeffrey Hill terecht stelt, niet enkel bestaat uit een verzameling concrete praktijken – gebeurtenissen, instituties, personen – maar tevens uit het geheel van ideeën, beelden en betekenissen die sport omringen en via verschillende media worden gecommuniceerd: “[S]port” exists as much on the page as it does on the field or in the committee room.²⁰ Elders heeft Hill de grote waarde van de sportbiografie benadrukt, volgens hem een van de belangrijkste media waarin atleten aan het publiek wor-

15 Daniël Rewijk, *Captain van jong Holland. Een biografie van Pim Mulier, 1865-1954* (Gorredijk 2015); Nicholas Piercey, *Four histories about early Dutch football, 1910-1920. Constructing discourses* (Londen 2016).

16 'Sport in (post)koloniaal perspectief', *De Sportwereld* 82-83 (2017); Pascal Delheye, Yvan Gastaut en Niek Pas eds., *Les champions sportifs à l'épreuve des colonisations et des migrations* (verwacht in 2019).

17 Douglas Booth, 'Theory' in: S.W. Pope en John Nauright eds., *Routledge companion to sports history* (Londen en New York 2012) 12-33, aldaar 28.

18 Marjet Derks, H.O.L.L.A.N.D. spreekt geen woordje mee ... Kanttekeningen bij een onderzoeksprogramma (lezing seminar 'Sportgeschiedenis: verleden en toekomst', 19 december 2012); Marjet Derks, 'Deep Play', *De Sportwereld* 69 (2014) 9-13; Derks, 'Sport, geschiedenis en sportgeschiedenis', 178.

19 Bij dit onderzoeksproject zijn ook de promovendi Jan Luitzen, Jan Rijpstra, Jon Verriet en Jelle Zondag betrokken. Onderzoeksgroep Sportgeschiedenis, 'Sport als cultuurgeschiedenis', <http://www.ru.nl/geschiedenis/onderzoek/culturele/collectief-project-sportcultuur/> (geraadpleegd 21 maart 2018).

20 Jeffrey Hill, *Sport and the literary imagination. Essays in history, literature, and sport* (Oxford enz. 2006) 13, 197.

den getoond.²¹ Cultuurwetenschapper Garry Whannel stelt dat sportsterren pas betekenis krijgen in de verhalen die over hen worden verteld en beschouwt de sportbiografie als een van de vier culturele vormen waarin dit gebeurt.²² Het gepubliceerde levensverhaal is dus een belangrijk medium dat bemiddelt tussen sporters en het grote publiek. In navolging van Hill en Whannel onderschrijf ik het belang van sportbiografieën. Ik zet ze daarom in dit proefschrift in als bron voor een culturele (sport)geschiedenis waarin de representatie van atleten centraal staat, in de betekenis die Stuart Hall daaraan in zijn standaardwerk *Representation* heeft gegeven: ‘the words we use about them, the stories we tell about them, the images of them we produce, the emotions we associate with them, the ways we classify and conceptualize them, the values we place on them.’²³

DE SPORT(AUTO)BIOGRAFIE ALS BRON

Historici hebben regelmatig kritiek geuit op sportbiografieën. Hoewel niet expliciet uitgesproken verwijst Hans Renders de meeste boeken die binnen dit genre vallen naar het domein van de ‘low biography’, een door de Amerikaanse biograaf Carl Rollyson gemunte term die niet betrekking heeft op de gebiografeerde maar op de aard van de biografie. Die is reputatiebevestigend, dikwijls al geschreven bij leven van de hoofdpersoon, en vooral het resultaat van ondeugdelijk onderzoek. In theorie kan het levensverhaal van een sporter best een ‘high biography’ opleveren maar, stelt Renders in algemene zin, ‘helaas is de praktijk dat van personen die wij tot de zogenaamde low culture rekenen ook maar meteen low biographies geschreven worden’.²⁴ Vergelijkbare kritiek komt van enkele Angelsaksische sporthistorici, die met name het vermeende gebrek aan diepgang in de biografieën en de subjectiviteit van de schrijvers hekelen. ‘[Historians] have found no serious place in historical study for biographies and autobiographies’, stelt Douglas Booth samenvattend in zijn historiografische studie *The Field*.²⁵

Het is niet moeilijk om een of meer van deze punten van kritiek op de meeste Nederlandse sportbiografieën van toepassing te verklaren. Veel

21 Richard William Cox, *Biographical studies of British sportsmen, sportswomen and animals*. British sport. A bibliography to 2000 (tweede druk; Londen 2003) ix. Hill schreef het voorwoord.

22 De andere drie vormen zijn krantenartikelen, tijdschriftprofielen en televisieportretten. Garry Whannel, *Media sport stars. Masculinities and moralities* (New York 2002) 52, 56-87.

23 Stuart Hall, ‘Introduction’ in: Idem, *Representation. Cultural representations and signifying practices* (Londen, Thousand Oaks en New Delhi 1997) 1-12, aldaar 3.

24 Hans Renders, *De zeven hoofdzonden van de biografie. Over biografen, historici en journalisten* (Amsterdam 2008) 37-38.

25 Douglas Booth, *The field. Truth and fiction in sport history* (Abingdon en New York 2005) 77. Zie ook: Mike Cronin, ‘Playing games? The serious business of sports history’, *Journal of Contemporary History* 38:3 (2003) 495-503, aldaar 496.